

Universiteit
Leiden
The Netherlands

The lure of the dark ages : writing the Middle Ages and political rhetoric in humanist historiography from the low countries

Maas, C.

Citation

Maas, C. (2012, May 15). *The lure of the dark ages : writing the Middle Ages and political rhetoric in humanist historiography from the low countries*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/18949>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/18949>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/18949> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Coen Maas

Title: The lure of the dark ages : writing the Middle Ages and political rhetoric in humanist historiography from the low countries

Date: 2012-05-15

DUTCH SUMMARY

*De aantrekkingskracht van de donkere eeuwen:
de beschrijving van de middeleeuwen en politieke retoriek
in humanistische geschiedschrijving uit de Nederlanden*

1. Introductie

Het uitgangspunt van dit proefschrift is de fascinerende paradox dat humanistische geleerden een omvangrijk corpus historiografische teksten hebben geproduceerd over de middeleeuwen, hoewel de duisternis en culturele inferioriteit van deze periode een gemeenplaats was in de vroegmoderne periode. De centrale hypothese die wordt getoetst is dat deze schijnbare tegenstelling verklaard kan worden door de politieke belangen die werden gediend door de beschrijving van de middeleeuwen. Deze hypothese is ingegeven door het feit dat geschiedenis en politiek een bijzondere samenhang vertonen in de vroegmoderne tijd. Dit komt enerzijds tot uiting door het extensieve gebruik van historische *exempla* in politieke teksten uit deze periode, dat in de klassieke en vroegmoderne retorica ligt verankerd. Anderzijds wordt het onderwerp en nut van de geschiedenis zowel in de historiografie zelf als in geschiedtheoretische traktaten beschreven in politieke termen. De hypothese wordt getoetst aan het werk van vier zestiende-eeuwse geschiedschrijvers uit de Nederlanden: Reynier Snoy, Adrianus Barlandus, Petrus Divaeus en Janus Dousa Sr.

Een belangrijke assumptie bij de analyse van geschiedschrijving als onderdeel van het politieke discours is dat zij niet moet worden bestudeerd als een spiegel van het verleden waarvan de kwaliteit moet worden vastgesteld, maar veeleer als een zelfstandig narratief construct waarvan de retorische organisatie moet worden bestudeerd. Deze constructivistische aanname wordt breed gedeeld in de studies die

tot dusverre zijn gedaan naar de geschiedenis van het mediëvisme in brede zin, gedefinieerd als de receptie van de periode die nu ‘middeleeuwen’ wordt genoemd. In deze wetenschappelijke publicaties is de geschiedenis van het fenomeen in de vroegmoderne periode echter sterk onderbelicht gebleven. In dit boek wordt geprobeerd in die lacune te voorzien. Daarbij wordt bijzondere aandacht besteed aan drie aspecten die voor het humanistische mediëvisme van belang zijn: de concepten van de middeleeuwen, de receptie van middeleeuwse vormen en de manier waarop het dominante classicisme van het humanisme zich verhoudt tot de representatie van de middeleeuwen. Voor de beantwoording van al deze deelvragen geldt dat de insteek retorisch is: uiteindelijk zal worden onderzocht hoe het humanistische mediëvisme bijdraagt aan de politieke retoriek van de afzonderlijke geschiedwerken die worden bestudeerd.

2. Moderne methoden en vroegmoderne leesregels

Deze retorische benadering impliceert dat de teksten bestudeerd worden als onderdeel van een communicatief proces. Er wordt vanuit gegaan dat relatief ondubbelzinnige en overtuigende overdracht van betekenis door middel van geschreven teksten mogelijk wordt gemaakt door leesregels die breed gedeeld worden in gemeenschappen van lezers. Narrativiteit speelt hierbij een belangrijke rol: de manier waarop een verhaal wordt vormgegeven is mede bepalend voor de hoodschap die wordt overgebracht. Daarom mogen verhaaltechnische aspecten van geschiedschrijving zoals de positie van de verteller en de adressaat, de temporele organisatie van het verhaal en het gebruik van de directe en indirecte rede in de analyse niet buiten beschouwing blijven. Daarnaast zal de focus liggen op intertekstualiteit. Hierbij is de gedachte dat de allusies die een tekst op allerlei niveaus bevat associaties oproepen die belangrijke consequenties hebben voor de retoriek van de tekst. Bij de bestudering van de narratieve en intertekstuele elementen van de tekst is gekozen voor analytisch instrumentarium dat de nadruk legt op de bijdrage van deze tekstelementen aan de sturing van de lezer, en niet op de mogelijkheden die de lezer heeft om een andere draai aan het verhaal te geven door buiten de oorspronkelijke gemeenschap van lezers te treden en afwijkende leesregels toe te passen.

Een dergelijke analyse zou een groot risico lopen op anachronismen indien de zestiende-eeuwse leesconventies voor geschiedschrijving niet in de beschouwing betrokken zouden worden. Op het meest basale niveau werd historiografie geacht nuttig en plezierig te zijn (*utile dulci*). Dat eerste kon worden bereikt doordat geschiedenis voorbeelden (*exempla*) bevat die de lezer verstandiger maken en hem aanzetten tot deugdzaam handelen. Hiervoor was het noodzakelijk dat de geschiedenis

waar of in ieder geval waarschijnlijk was. Dat laatste kon onder meer worden bereikt door de persoon van de geschiedschrijver nadrukkelijk als geloofwaardig te presenteren. Tegelijkertijd moest de lectuur aangenaam zijn. Een levendig verhaal vol visuele details en redevoeringen van de personages, gemodelleerd op het werk van de klassieke geschiedschrijvers, was wat men op dit punt in eerste instantie voor ogen had.

Om de uitkomsten van de analyse te verifiëren en in perspectief te plaatsen wordt ten slotte gebruik gemaakt van comparatieve technieken. Dit houdt in dat de geanalyseerde teksten worden vergeleken met de bronnen waarop ze teruggaan of met contemporaine teksten die zich op een andere manier tot hetzelfde verleden verhouden. Deze vergelijking brengt aan het licht hoe specifiek de aangetoonde retorische strategieën precies waren voor de onderzochte auteurs.

3. Vrijheid en vorstelijke plichten in Reynier Snoy's *Historia Hollandie*

Het geschiedwerk van Reynier Snoy (1474/1475-1537), een Goudse arts en schepen, is één van de eerste werken in de Nederlanden die zich zeer expliciet in de humanistische historiografische traditie plaatsen door het hierboven geschetste ideaal te onderschrijven en zowel impliciet als expliciet uit relevante klassieke en humanistische teksten te citeren. Het narratief van de *Historia Hollandie* (ca. 1516/1517) wordt gekenmerkt door een verteller die zich presenteert als politiek bekwaam en een kritische historicus en zo borg staat voor de waarheid van zijn verhaal. De lezer wordt aangespoord om mee te denken en het verhaal waar nodig aan te vullen.

De geschiedenis wordt ingedeeld in drie delen, die zijn afgebakend door belangrijke gebeurtenissen in de Hollandse grafelijke dynastieën, die zo centraal komen te staan. Hiernaast is opvallend hoe veel aandacht Snoy besteedt aan de adel, waarvan hij de genealogieën uitvoerig bespreekt. De middelste periode in de *Historia Hollandie* beslaat de regeringen van de graven Dirk I tot en met Karel de Stoute (863-1477). Deze periode is voor Snoy echter eerder een schets van een ideale wereld dan een duistere tijd. Vooral de regering van graaf en roomskoning Willem II (1234-1256) beschrijft Snoy als voorbeeldig. Uit het verhaal van diens ridderslag, kroning en militair optreden blijkt een ideaalbeeld van de plichtsgetrouwe koning die zijn onderdanen beschermt, naar vrede streeft en zich gematigd en vergevingsgezind opstelt.

Niet alle vorsten hielden zich echter aan dit model. Dat geldt bijvoorbeeld voor de Romeinse leiders tijdens de Bataafse opstand van 69 n. Chr. Voor Snoy was de Bataafse samenleving prototypisch. De leidende rol van de adel, het gekozen koningschap en de vrijheid van de Bataven krijgen grote nadruk. De Bataafse

opstand wordt geanalyseerd als vrijheidsstrijd tegen de Romeinse tirannie. Dit thema domineert ook de rest van de Bataafse geschiedenis. Het optreden van de Bataven in Snoy's *Historia Hollandie* moet worden gezien als exemplarisch voor latere bewoners van Holland. Hoe een dergelijk *exemplum* moet worden toegepast als aansporing tot actie, wordt getoond in het geschiedwerk zelf. In de redevoeringen die Gijsbrecht van Aemstel en de Kennemers houden om hun opstand tegen Floris V (1273-1274) te rechtvaardigen grijpen zij uitdrukkelijk terug op de daden van hun Bataafse voorouders. Ook elders in het narratief suggereert Snoy door intertekstuele verwijzingen naar Tacitus' *Historiae* dat lezers een dergelijke connectie moeten leggen.

In al deze *re-enactments* van de Bataafse opstand en in vele andere episodes speelt vrijheid (*libertas*) een hoofdrol. Snoy maakt slim gebruik van de legitimerende kracht van het begrip en de inhoudelijke flexibiliteit ervan. Hij vult het concept in als vrijheid van tirannie, maar vooral als vrijstelling van belastingen. Dit sluit nauw aan bij het Goudse streven naar lastenverlichting in de vroege decennia van de zestiende eeuw. De meest prangende vraag is uiteraard wie verantwoordelijk gehouden moet worden voor het feit dat de vrijheid van de Hollanders en hun adellijke leiders systematisch wordt geschonden. Snoy geeft eenmaal expliciet de schuld aan het graafschap als instituut, en bevestigt dit idee door diverse graven door middel van intertekstuele allusies in verband te brengen met de Romeinse anti-helden Sextus Tarquinius en Catilina.

Het punt van dit alles blijkt in het laatste boek van de *Historia Hollandie*. Terwijl de Hollandse vrijheid zich in een nieuwe crisis bevindt, verwacht Snoy van de nieuwe graaf en koning van Spanje, Karel van Habsburg, dat deze de koninklijke verantwoordelijkheid op zich neemt om zijn onderdanen te beschermen tegen de tirannieke Karel van Gelre zonder de financiële lasten op hen af te wentelen. Ook op dit punt volgt Snoy de politiek van Gouda binnen de Staten van Holland, waar hij mogelijk zelf direct bij was betrokken. Snoy versterkte zijn retorische strategie in een tweede versie van zijn werk. De humanistische literaire idealen, de Bataafse vrijheidsstrijd, de verlichting van financiële lasten en de plichten van een koning worden allemaal nog eens stevig aangezet.

4. Adrianus Barlandus' *Cronica Brabantiae ducum* als compendium

Adrianus Barlandus (1486-1538) was een hoogleraar retorica (*rhetor publicus*) in Leuven die zijn *Cronica Brabantiae ducum* (1526) waarschijnlijk primair voor educatieve doeleinden schreef. Het werk heeft de vorm van een compendium, waarin de *Alder excellenste cronyke van Brabant* wordt gereduceerd tot veel kleinere proporties. De beknoptheid van deze vorm maakt haar geschikt voor leerlingen en studenten.

Tegelijkertijd volgde Barlandus de middeleeuwse *gesta*-indeling van zijn bron en legitimeerde daarmee impliciet de regerende hertogelijke dynastie.

Barlandus' compendium onderscheidt zich onder meer van zijn bron door de toepassing van klassieke stijlvoorschriften, de associatie van Brabant met het klassieke Italië en de focus op het Duitse rijk in plaats van Frankrijk. Voorts hanteert Barlandus een vertelstijl waarin de weergave van afwijkende visies wordt gemeden of deze ideeën resoluut worden verworpen. Dit geldt bijvoorbeeld voor zijn beschrijving van problematische troonopvolgingen en van het optreden van Luther en Karel van Gelre. Enerzijds past dit bij het karakter van het compendium waar uitvoerige beschrijvingen niet bij passen, anderzijds kan deze benadering worden verklaard door een educatieve context, waarin al te veel aandacht voor politiek ongewenste ideeën als problematisch kan worden ervaren.

Pedagogische overwegingen lagen mogelijk ook ten grondslag aan de grote hoeveelheid laudatieve passages in de *Cronica Brabantiae ducum*. Barlandus waardeert vooral de vergevingsgezindheid, menselijkheid en vroomheid van de hertogen. Dit is een aanwijzing voor een autocratische visie op het hertogschap, hetgeen wordt bevestigd door het feit dat Barlandus de *maiestas* van de vorst respecteert door zijn zeldzame kritiek af te schuiven op adviseurs van de hertog.

Bij al deze lofprijzing voor de hertogen kan moeilijk worden gesteld dat Barlandus een negatieve opvatting had over de middeleeuwen. Integendeel, op diverse plaatsen contrasteert hij middeleeuwse deugzaamheid met het morele verval van zijn eigen tijd. Voor Barlandus zijn de Brabantse middeleeuwen onder meer de tijd van de komst van het christendom en van culturele bloei. Verval van de letteren constateerde hij vooral vlak voor zijn eigen tijd, in de tweede helft van de vijftiende eeuw. Deze periodisering stelde hem in staat om zowel het Brabantse verleden te prijzen als de activiteit van de humanisten te rechtvaardigen. De aanvaardbaarheid van zulke constructen hangt af van de geloofwaardigheid van de tekst. Barlandus probeert deze te vergroten door kritische gestes, maar gaat nooit daadwerkelijk over tot bronnenverwijzingen of –besprekingen. De verteller stelt zich daarmee autoritair op, zoals verwacht kan worden in een pedagogische situatie.

Alles bij elkaar genomen ziet Barlandus' *Cronica Brabantiae ducum* er uit als een legitimatie van de politieke *status quo* die goed kan dienen voor de politieke instructie van leerlingen en studenten. Op vele thema's conformeert Barlandus zich volkomen aan het beleid van hertog Karel V. Zo keurt hij Luther, Karel van Gelre en de Boerenoorlog (1524-1525) af, prijst hij Karels overwinning op Frans I van Frankrijk bij Pavia (1525) en ondersteunt hij de autocratische propaganda van de Habsburgers. Een licht afwijkende positie neemt hij in met betrekking tot de universele monarchie,

het imperialisme dat daar bij hoort en misstanden in de clerus. Vanuit een educatieve functie is ook te begrijpen dat Barlandus zich diplomatiek positioneert met betrekking tot enige brandend actuele kwesties in de academische wereld te Leuven. In het conflict tussen humanisten en scholastici probeert hij beide partijen tevreden te stellen door Erasmus en andere humanisten te prijzen, maar net zo goed Aquinas en Scotus te lauweren, en vooral door gematigde figuren als Jean Gerson en Martinus Dorpius te omarmen.

5. De ambtenaar als historicus: Divaeus' politieke analyse van Brabant

Petrus Divaeus (1536-1581) was een klerk van het Leuvense register. Afgezien van zijn directe betrokkenheid bij het stadsbestuur, had hij in die hoedanigheid goede toegang tot de documentaire bronnen voor de Brabantse geschiedenis. Deze gegevens, samen met het feit dat handschriften van Divaeus' werk inzicht verschaffen in de totstandkoming ervan, maken Divaeus' *Antiquitatum Brabantiae liber* en zijn *Commentarii seu annales rerum Lotharingicarum et Brabanticarum* (ca. 1563) een bijzonder interessante casus. De *Antiquitates* zijn een choroografie van Brabant, terwijl in de *Commentarii seu annales* een onopgesmukt chronologisch overzicht van de geschiedenis wordt gegeven op basis van middeleeuwse narratieve bronnen en archiefmateriaal, zoals in het middeleeuwse genre van de kroniek. Een voorbeeld voor deze presentatiewijze vond Divaeus vermoedelijk in het werk van Jacobus Meyerus (1492-1552). Beide formats maken duidelijk dat Divaeus niet uitgaat van de dynastie, maar van het territorium: Brabant staat centraal, niet de hertogen.

Divaeus' werkwijze is opmerkelijk te noemen in het licht van de humanistische voorkeur voor dramatisch narratief en kan mogelijk verklaard worden door de behoefte een tegenwicht te bieden aan pyrrhonistische stemmen die stelden dat historici hun waarheidsclaims niet waar konden maken. Het is opvallend dat het werk van Divaeus in menig opzicht naadloos aansluit bij de geschiedtheoretische aanbevelingen van François Baudouin (1520-1573), die met zijn concept van een *historia integra* een antwoord zocht op de sceptische kritiek. Hierbij kan worden gedacht aan de ideeën dat de middeleeuwen net zo veel aandacht verdienden als iedere andere periode in de geschiedenis, dat geografie en chronologie de ruggengraat van een geschiedwerk horen te vormen, dat degelijke bronnenkritiek de waarschijnlijkheid van het geschiedverhaal waarborgt en dat juridische documenten zoals wetten van bijzondere waarde zijn.

Het technische karakter van Divaeus' methode blijkt onder meer uit de systematische politieke analyse van Brabant in de *Antiquitates*. Divaeus behandelt eerst de naam 'Brabant', vervolgens de ontwikkeling van het territorium en de

feitelijke machtsuitoefening. Brabant krijgt hiermee de contouren van wat we tegenwoordig een staat zouden noemen. Vooral uit de *Commentarii seu annales* blijkt dat Divaeus deze politieke entiteit als min of meer autonoom beschouwt, waarbij de soevereiniteit bij de Staten lijkt te berusten. Binnen het land gaat Divaeus uit van het primaat van de adel en het stedelijk patriciaat, die hij dikwijls vereenzelvigd.

In de *Commentarii seu annales* werkt Divaeus zijn politieke visie in meer detail uit aan de hand van de middeleeuwse geschiedenis. Hij laat zien hoe de steden in een serie controverses hun autonomie steeds verder uitbreidden. Technieken als onderhandeling, financiële en militaire pressie, blokvorming, het afdwingen van en zich beroepen op privileges en het sluiten van constitutionele overeenkomsten komen uitvoerig aan de orde. Divaeus demonstreert hiermee de wijsheid van de stedelijke elites die op dergelijke wijze hun macht hadden geconsolideerd. Dit is goed te begrijpen gezien Divaeus' politieke affiliatie. Bovendien past het bij de manier waarop de Staten van Brabant, aan wie Divaeus zijn werk opdroeg, in de jaren 1555-1566 hun strijd tegen Philips II om administratieve controle vormgaven met betrekking tot belastingheffing en de instelling van nieuwe bisdommen.

Een van de meest opvallende aspecten van deze twisten is het beroep dat vooral door de geestelijkheid en de steden werd gedaan op de privileges die hun waren verleend. Zij gingen hierbij uit van de gedachte dat een vorst bij het maken van zijn beslissingen gebonden was aan het positieve recht. Uit de aandacht die Divaeus besteedt aan de inhoud van wetten en privileges en de manier waarop hij hun functie analyseert blijkt dat ook hij deze benadering voorstaat. Hij laat zien hoe zulke officiële documenten uit de middeleeuwen de harmonie van de samenleving bevorderen, maar ook hoe zij als middel kunnen fungeren om de autonomie van de steden veilig te stellen.

Het is instructief om te zien hoe Divaeus' ambt aan het Leuvense register hem niet alleen in staat stelde om documentaire bronnen te raadplegen, maar dat het omgekeerde ook waar lijkt te zijn: juist door zijn historische kennis kon Divaeus een fraaie politieke carrière doorlopen. Voor de functies die hij na het uitbreken van de Nederlandse Opstand bekleedde, waaronder zijn bijdrage aan het opstellen van het Plakkaat van Verlatinge, was zijn begrip van politiek conflict en het gewicht dat juridische argumenten daarin konden hebben van groot belang. Hieruit blijkt nogmaals de sterke verwevenheid van Divaeus' loopbaan en de politieke boodschap van zijn mediëvistische geschiedwerk.

6. De bevrijding van de geschiedenis: het geschiedwerk van Janus Douša sr.

Janus Douša sr. (1545-1604) was naast zijn activiteiten als heer van Noordwijk, gezant, militair commandant, lid van de Staten van Holland en West-Friesland en van de Hoge Raad tevens werkzaam als historicus. Hij is vooral beroemd om zijn geschiedwerken over Holland, de één in verzen (1599), de ander in proza (1601).

Het metrische geschiedwerk beslaat de periode 841-1207 en is de enige case study waarin de middeleeuwen expliciet als zodanig worden benoemd (*media aetas*, *medium tempus*). Douša gebruikt deze termen vooral om historici aan te duiden die werkzaam waren vóór ca. 1470. Hun werk beschouwt hij als stilistisch ongelukkig, maar betrouwbaar van inhoud, in tegenstelling tot het werk van de *recentiores*. Dit idee dient in Douša's retoriek vooral om zichzelf te onderscheiden van zijn voorgangers. De middeleeuwse gebeurtenissen beschouwt hij echter als episch. Deze conceptualisatie is een tweesnijdend zwaard: Holland krijgt een roemrijk verleden toegedeeld, en Douša presenteert zich als de Hollandse Homerus.

Het narratief zelf is experimenteel van aard. Douša gaat uit van het genrespel van Ovidius' *Fasti*, waar epos en elegie versmelten. Hij verschuift het evenwicht echter richting het epos en omarmt het heroïsche genre zonder noemenswaardige *recusatio*. Tegelijkertijd positioneert hij zich tegenover de Staten van Holland en West-Friesland zoals Ovidius zich opstelde jegens Germanicus. Verder neemt Douša elementen uit het genre van de prozageshiedenis over in zijn genremix. Hoewel hij poëtische technieken zoals redevoeringen en apostrophe behoudt, handhaaft hij de waarheidsclaims van de geschiedschrijving.

Dat laatste komt onder meer tot uiting in Douša's agressieve aanvallen op eerdere historici. Hij deconstrueert hun werken als vleierij van de adel en plaatst de geschiedenis daarmee in de contemporaine politieke context van de Republiek waarin de hoge adel haar macht verloren had. Douša gebruikt wetenschappelijke technieken zoals bronnen- en tekstkritiek alsmede chronologie om het verleden te herschrijven, bijvoorbeeld in de nieuwe datering van de inauguratie van Dirk I (913 in plaats van 863). Aangezien de gebeurtenis daarmee duidelijker in de context van het West-Frankische koninkrijk gesteld wordt, kan deze interventie in verband gebracht worden met de diplomatieke pogingen rond 1598 om steun te verwerven voor de Nederlandse Opstand bij de Franse koning. Tegelijkertijd is het ook een reactie op het historisch pyrrhonisme. Met behulp van etymologie legt hij een connectie tussen het ontstaan van het graafschap en het verdrijven van de tirannieke Noormannen, in plaats van de opstand tegen Dirk I. Ten slotte gebruikt Douša vaak juridische en vooral natuurrechtelijke argumenten om het verleden te analyseren en te legitimeren.

Deze werkwijze vertoont sterke overeenkomsten met het eigentijdse politieke discours van de Nederlandse Opstand.

De technische aspecten van Dousa's methode hebben ook een voorbeeld in Ovidius' *Fasti*. Etymologie, geleerde allusies, juridisch taalgebruik en antiquarische interesse zijn net zo typisch voor de *Fasti* als voor Dousa's dichtwerk. Tevens schoeide Dousa zijn episodische vertelstijl vol ἀποστροφή, flitsende dialoog en levendige details op Ovidiaanse leest. Dit heeft mede een politieke dimensie: net zoals in de *Fasti* de stichting van Rome door Romulus centraal staat, beschrijft Dousa de graven in de metrische *Annales* als de stichters van Holland.

Ook het geschiedwerk in proza is experimenteel te noemen. Naast de inmiddels bekende agressie tegen andere historici onderscheidt dit werk zich door uitvoerige bronnencitaten en bespreking daarvan, alsmede door een discontinue opzet waarin afzonderlijke *quaestiones* de tekstbouwstenen vormen en er geen continu narratief wordt ontsponnen. Thematische eenheid en chronologische volgorde bewaken de samenhang.

In de *Batavia*, een apart werk door Janus Dousa jr. dat vóór de proza-annalen is geplaatst, zijn deze kenmerken minder duidelijk aanwezig. Het is opvallend dat *filius* het oude Batavië niet laat samenvallen met Holland, maar grote stukken Utrecht en Gelderland er bij neemt en dat hij de Bataafse opstand niet in termen van *libertas* en *tyrannis* beschrijft. Bovendien wordt de discontinuïteit tussen Bataven en Hollanders duidelijk aangetoond. De Bataafse geschiedenis lijkt daarmee gedepolitiseerd ten faveure van het middeleeuwse verleden.

De middeleeuwse geschiedenis wordt juist in sterk politiek geladen termen beschreven. Het optreden van de Noormannen, de Frankische koningen en de Hollandse graven wordt neergezet in een vocabulaire dat zeer actueel was tijdens de Nederlandse Opstand: vrijheid vs. buitenlandse overheersing, de goede herder vs. de tiran, aanvallen op het christelijke geloof vs. vreedzame godsvrucht. Bij Dousa ontleent politieke evaluatie niet zelden deel van haar kracht en betekenis aan impliciete citaten uit de klassieke literatuur, en vooral Tacitus en Sallustius. Dit laat zich echter moeilijk vatten in een concept als Tacitisme, omdat Dousa zich niet tot één klassieke auteur beperkt en zijn politieke denken bovendien niet past in de categorieën die zijn ontworpen door Toffanin. Zijn werkwijze is veeleer retorisch en eclecticisch: hij selecteert alleen de frases die passen in zijn betoog, in dit geval met name kritiek op de tirannie van Franken en Noormannen. Dit wordt mogelijk gemaakt door de vroegmoderne gewoonte om de lectuur van klassieke auteurs te verwerken met behulp van *commonplace books*. De kracht van de ontleningen bestaat deels uit de associaties

die ze oproepen: beroemde klassieke figuren worden gekoppeld aan middeleeuwse personages en de lezer wordt uitgenodigd de lijn door te trekken naar het heden.

De laatste boeken van de proza-geschiedenis zijn hoofdzakelijk geschreven door Dousa jr. De interpretatie van het middeleeuwse verleden is hier grofweg hetzelfde als in de metrische *Annales*, bijvoorbeeld in de juridische analyse. Wel is dit gedeelte veel narratiever dan de eerdere boeken van de proza-annalen. Intertekstueel gezien is *filius* veel sterker georiënteerd op Livius dan op Tacitus. Mogelijk moet dit worden gezien in samenhang met de verschuiving van een kritische blik op de Noormannen naar een positieve houding tegenover de graven. Bij dit laatste past Livius' verheerlijking van de Romeinse republiek beter dan Tacitus' cynische analyse van het principaat.

7. De verhouding van Latijnse en volkstalige geschiedschrijving

In de case studies zijn retorische strategieën geanalyseerd die vaak nauw samenhangen met het talige medium van het Latijn. De specificiteit van deze strategieën kan goed worden getoond door een vergelijking met volkstalige geschiedschrijving. De verhouding tussen beide was overigens geenszins statisch. Dit werd onder meer veroorzaakt door de ontwikkeling van de volkstaal, die steeds belangrijker was geworden in de politieke en religieuze sfeer. De spelling, grammatica en woordenschat werden systematisch in kaart gebracht in de zestiende eeuw. Ook kregen renaissancistische literaire idealen steeds meer voet aan de grond.

In de vergelijking tussen Latijnse en volkstalige geschiedschrijving valt vooral het verschil in intellectuele oriëntatie op. Terwijl Latijnse historici zich primair oriënteren op de klassieke literatuur, richten volkstalige geschiedschrijvers zich meer op de middeleeuwse theologie. Hetzelfde blijkt uit de keuze van *exempla* uit de klassieke oudheid resp. de Bijbelse verhalen, en de manier waarop deze in herinnering worden geroepen: door intertekstuele allusie resp. expliciete vergelijking. Ook qua stilistische idealen toonden de Latijnse historici zich classicistisch. Veel van dit alles is overigens aan verandering onderhevig in de zestiende eeuw.

Literaire canons vormden een wezenlijk bestanddeel van de intellectuele tradities in beide domeinen. Latijnse én volkstalige auteurs erkenden hun volkstalige bronnen over het algemeen niet als canoniek en noemden hen niet bij naam. In het proces van canonisering in de volkstaal speelde editie een belangrijke rol. De uitgave van de *Riim-kroniik* (ca. 1300) maakte dit werk niet alleen beschikbaar, maar de voorrede door Dousa bevatte ook een overzicht van de Hollandse historiografische traditie, inclusief de volkstalige werken. Interessant genoeg worden de middeleeuwen hier juist een canonieke periode van zuiver taalgebruik.

Het ontbreken van een canon gaat gepaard met het feit dat veel volkstalige geschiedwerken anoniem werden gepubliceerd. Dit is een aanwijzing dat ook auteurschap een andere functie vervulde in volkstalige geschiedwerken. Terwijl Latijnse historici vaak hun naam uitdrukkelijk kenbaar maken en hun loopbaan en gebeurtenissen die zij zelf meegemaakt hebben beschrijven als bewijs van hun ervaring, doen volkstalige geschiedschrijvers dit juist niet: zij voeren hun gebrek aan betrokkenheid aan als argument voor hun objectiviteit. Ook het ontbreken van dedicaties in veel volkstalige geschiedwerken sluit hierbij aan. Met betrekking tot de auteur-functie deden zich echter wel veranderingen voor. In de tweede helft van de vijftiende eeuw brengen Reygersberch, Van Salenson en Van Vaernewijck alle drie een auteursfiguur naar voren die op een bepaalde manier meer op de Latijnse auteur begint te lijken. Aan de andere kant blijft het proces van autorisatie vaak afhankelijk van het Latijn en het klassieke erfgoed. Dit blijkt onder meer uit het gebruik van Latijnse epigrammen vol klassieke allusies ter lofprijzing van de auteur.

De vraag is ten slotte of verschillen tussen Latijnse en volkstalige geschiedschrijving in verband kunnen worden gebracht met een sociaal gedifferentieerd publiek. Dergelijke ideeën bestonden reeds in de zestiende eeuw: Latijn was internationaal en de volkstaal regionaal, Latijn voor een gefortuneerde klasse en de volkstaal voor de ‘gemene man’, Latijn voor geleerden en de volkstaal voor leken. Zulke uitspraken moeten echter met enig wantrouwen worden gelezen, omdat ze vrijwel allemaal een wervend of apologetisch karakter hebben. Uit ‘hardere’ statistieken blijkt weliswaar inderdaad dat Latijn lezen voor veel minder en veelal aanzienlijker burgers was weggelegd dan volkstalige lectuur, maar men kan zich afvragen in hoeverre de groep die alleen de volkstaal kon lezen wel over de middelen beschikte om omvangrijke en prijzige geschiedwerken ter hand te nemen. En hoewel het Latijn inderdaad betere mogelijkheden van internationale verspreiding had, lijkt de boodschap van Latijnse geschiedwerken vaak primair gericht op regionale politiek. Het ligt misschien meer voor de hand een verband te leggen tussen de taal van een geschiedwerk en het discours waar het het meest mee verwant is: stichtelijke teksten, persoonlijke devotie en avonturenverhalen in de volkstaal; schoolboeken, academische traktaten en juridische geschriften in het Latijn.

De vraag is nu welke plaats de politiek inneemt in dit spectrum. Enerzijds had de volkstaal hier een voorsprong, omdat op bijeenkomsten van openbare lichamen Nederlands vaak de voertaal was en ook veel pamfletten zich van deze taal bedienden. Anderzijds had het Latijn het voordeel van een goede aansluiting bij hoogopgeleiden, internationaal betere kansen, een politiek vocabulaire met sterke connotaties, een rijke intertekstuele bron en een sterke auteursfunctie.

8. Epiloog

Dit boek is ingedeeld naar case studies, waarin wordt getoond op welke manier het middeleeuwse verleden door humanistische historici werd gebruikt om een politieke boodschap te verspreiden. De retorische strategieën die aan de orde komen zijn nogal uiteenlopend. De verscheidenheid kan in de eerste plaats worden verklaard door de politieke doelen die werden nagestreefd. Dit geldt voor periodisering, het gebruik van politieke termen en concepten en de keuze van klassieke of middeleeuwse genres en literaire voorbeelden. Deze tekstelementen dragen vaak in zichzelf een politieke boodschap. Een tweede verklarende factor wordt gevormd door ontwikkelingen in de theorie van de geschiedschrijving. Vooral bij Divaeus en Dousa lijkt de *ars historica* weerslag te hebben gehad op het brongebruik en de presentatiemodus. Ook de houding tegenover de canon van klassieke en middeleeuwse, Latijnse en volkstalige geschiedschrijving werd erdoor beïnvloed.

De beschrijvingen van het middeleeuwse verleden door de auteurs die zijn bestudeerd hebben echter ook veel gemeen. Dit geldt in het bijzonder voor vele leesregels binnen het historiografische genre en voor de rol van het klassieke erfgoed als bron van literaire modellen, stilistische idealen en exemplarische verhalen. Ook karakteristiek is de sterke auteursfunctie in de geschiedwerken. In veel gevallen zijn deze kenmerken nauw verbonden met de Latijnse taal als medium. Hierdoor kan worden begrepen waarom historici als Snoy, Barlandus, Divaeus en Dousa juist het Latijn kozen voor een representatie van het middeleeuwse verleden die het leven een dienst bewees door te laten zien hoe eigentijdse politieke praktijken waren geworteld in de geschiedenis.

